

Virág Irén

Idegenként egy új hazában – Életképek a 19. századból

A tanulmány a 19. század első évtizedeinek politikai, társadalmi és kulturális értelemben is igen érdekes korszakába nyújt betekintést. A rendi társadalom felbomlásának küszöbén megnőtt a főrangúak jelentősége a kultúrában; haladó gondolkodású tagjai jelentős szerepet vállaltak a kultúra és a művelődés ügyének felkarolásában, és viselkedésükkel mintaként szolgáltak a többi társadalmi réteg számára. Az arisztokraták házastársai között több külföldi is található, akik Magyarországon telepedtek le, és tevékenységükkel idegenként is maradandó nyomokat hagytak a magyar kultúrában. Őket mutatják be az „Életképek”.

Bevezetés

Az írás a 19. század első évtizedeinek igen változatos és érdekes korszakában olyan emberek életébe nyújt bepillantást, akik bár nem Magyarországon születtek, életük mégis úgy hozta, hogy házastársuk révén hazánkban telepedtek le, és idegen származásuk ellenére tevékenységük folytán maradandó nyomokat hagytak a magyar kultúrában. A tanulmányban három kiválasztott képviselőjük életéből mutatunk be képeket.

Az angol nemesi származású orvos, John Paget felesége kedvéért települt Magyarországra, és vált orvostól magyar gazdálkodóvá. Megtanult magyarul, birtokát modernizálta és mintagazdasággá alakította, új növényfajtákat honosított meg, mezőgazdasági témában írt publikációi megjelentek a korabeli szaklapokban, részt vett a magyar szabadságharcban, és naplójával fontos kortörténeti dokumentumot hozott létre.

Steinacker Gusztáv, a bécsi születésű evangélikus lelkész életének csupán egy részét töltötte Magyarországon, de nevelésügyi és irodalmi munkássága a korszak meghatározó alakjai közé emelte.

A művelt és felvilágosult gondolkodású, németajkú báró Adelsheim Johanna magyar arisztokrata férje szakmai támogatása mellett a nép életkörülményeinek emelésén munkálkodott, támogatta a csecsemőgondozó és kiseddóvó mozgalmat. A tanulmány nem vállalkozik a személyek életének teljes körű bemutatására, csupán életképeket villant fel magyarországi szerepükből. A terjedelmi keretek miatt az írás Adelsheim Johanna tevékenységére koncentrálnak, Paget és Steinacker portréjának megrajzolása fragmentális, a kép teljes megalkotása a kapcsolódó kutatás tárgyát képezi.

A 19. század első felének viszonyai

A 19. század első felében a Magyar Királyság a Habsburg Birodalom részeként az örökös tartományokhoz képest nagyobb függetlenséget élvezett, de a beolvasztó kísérletek kiváltották a magyar rendi nacionalizmus ellenállását. A századfordulót követően a nemzeti gondolat, majd 1825 után a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség kérdései is egyre erőteljesebben jelentkeztek.

Erre az időszakra tehető az első, kifejezetten művelődési céllal létesített intézmények megjelenése. Ilyen volt az 1825-ben alapított Magyar Tudós Társaság, a későbbi Akadémia, melynek alapító tagjai között a korszak legmeghatározóbb arisztokratáit találhatjuk. Az 1836-ban alakult Kisfaludy Társaság a klasszikusok mellett hazai művek kiadását is támogatta. Mivel a reformkorban igen kevés a nyilvános könyvtár, óriási jelentőséggel bírtak az arisztokraták magánkönyvtárai, melyek közül néhány a nagyközönség számára is hozzáférhetővé vált olvasóterem kialakításával.

Az 1827-ben létrehozott Casino a társas érintkezés föllendítésének példjaként szolgált. Tagjai közt a főrangúak mellett az értelmiség és a pesti polgárság tekintélyes tagjai, irodalmi kiválóságok és a művészvilág képviselői is jelen voltak. A Casinóban a hazai és külföldi időszaki sajtó és a folyóiratok mellett a könyvtár is lehetőséget teremtett az olvasásra. Ekkor vette kezdetét az olvasóegyletek szervezése, melyek hamarosan az ország egész területét behálózták.

Pesten a kor legnagyobb, német nyelven működő színháza a Német Színház volt, ezt látogatta a művelt közönség, így a főrendek is. Az 1837-ben megnyílt Nemzeti Színház a magyar nyelvű színházijátás ügyét képviselte, és megdöntötte a Német Színház korábbi egyeduralmát.

A nevelésben a harmincas évekig a felvilágosodás eszméinek továbbélése figyelhető meg. Népszerűek voltak Locke, Rousseau, Pestalozzi és Herder pedagógiai gondolatai, azonban a filantropizmus és a neohumanizmus tanításai is nyomon követhetők. Létrejöttek az első óvodák, kezdetét vette az intézményes tanítóképzés, magasabb szintre emelkedett a szakképzés, és a nőnevelés is pártfogókra talált.

A kor vezető társadalmi rétege, az arisztokrácia politikai, hivatali előjogok birtokosaként a rendi hierarchia csúcsán helyezkedett el. A magyar főrendek tagjai között jelentős számban találhatunk reformereket, akik Mária Terézia uralkodásától kezdve 1848-ig politikai, gazdasági és kulturális téren is a haladás ügyét képviselték.

A művelődéspolitikusok és a nevelés ügyének képviselői között is találkozhatunk főnemeseikkel, gondoljunk csak a nemzeti szellemű nevelés megvalósítására, a nevelési reformtervezetekre, intézményekre (Georgikon, MTA, könyvtárak, múzeumok, kaszinók, nőnevelő intézetek, Brunszvik Teréz kisdedővő intézete) és a reformkori óvodai mozgalom főrangú pártfogóira. A főnemességnek – kissé ellentmondásos politikai szerepvállalása ellenére – vitathatatlan érdemei voltak a művelődés és kultúra támogatásában, illetve az oktatás színvonalának emelésében.

John Paget

John Paget^[1] előkelő brit földbirtokos családban született 1808-ban az angliai Loughborough-ban. Orvosi diplomát szerzett Edinburgh-ban, majd külföldi útra indult Európába: Párizsban, Bécsben, Kölnben, Heidelbergben. Berlinben, Münchenben egészítette ki tanulmányait, majd Olaszországba utazott. Rómában ismerkedett meg 1835-ben báró Bánffy Lászlóné született báró Wesselényi Polixénával, a művelt erdélyi arisztokrata asszonnyal, aki házassága nehézségeit pihente ki kislányával olaszthonban (Maller 1987). A kölcsönös vonzalomból az asszony válása után 1837-ben házasság lett. Paget Magyarországra jött, barátságot kötött Wesselényivel és Széchenyivel, s hogy a magyar viszonyokat megismerje, beutazta egész országot. Felesége biztatására azzal a szándékkal írta meg utazási élményeit, tapasztalatait „Hungary and Transylvania: With Remarks on Their Condition, Social, Political, and Economical” címmel, hogy Magyarországot megismertesse Nyugat-Európával (Cs. Lingvay 2011). Ahogy a könyv előszavában írja is Paget:

„Magyarország boldogulásának ügyét őszintén a szívemen viselem, s úgy gondolom, nagyban előmozdítaná ezt, ha Nyugat-Európában, és különösen Angliában többet tudnának róla. S bár természetesen szeretném olvasóimban is felkelteni az érdeklődést Magyarország iránt, melyet magam is érzek, mégsem tartanám helyes vagy bölcs dolognak, ha elkendőznék vagy eltitkolnék bármely hibát, amelyre az országban, intézményeiben vagy lakóiban letem.” (Paget 1987: 5)

A kétkötetes munka korhű képet ad a magyar viszonyokról és fontos kultúrtörténeti adalékokkal szolgál többek között a magyar arisztokrátákról is. Paget a magyar nőkről így vélekedik:

„[...] a magyar nők műveltsége, ami a nyelvtudást illeti, messze felülmúlja az azonos társadalmi osztályba tartozó angol vagy francia hölgyekét, sőt, ami azt illeti, az urakét is [...]. Magyarország nagy szerencsétlenségei közt szokás emlegetni, hogy a családok legtöbbszörében nem a magyar, hanem a német nyelvet használják, a fővárosi szalonokban pedig német, francia vagy akár angol szót gyakrabban hallani, mint a magyart.” (Paget 1987: 281)

A férfiakra az alábbiakat olvashatjuk:

„Valamennyien beszélnek magyarul és németül, néhányan franciául és angolul is. Viselkedésük egyszerű, talán kevésbé pallérozott, mint velük azonos rangú és korú angoloké. Klasszikus műveltségük, kiváltképp latin tudásuk felér a miénkkel, országuk törvényeit pedig jóval aprólékosabban ismerik, mint mi a mieinket.” (Paget 1987:18–19)

A művet, amelynek első kiadása 1839-ben Londonban jelent meg, később több nyelvre lefordították. Pagetet ezért a munkájáért 1868-ban a Magyar Történelmi Társaság tagjává választották (Maller 1987).

John Paget 1840-ben felesége birtokán, a Torda melletti Aranyosgyéresen telepedett le, és gazdálkodni kezdett. Birtokain modern mezőgazdálkodást hozott létre; mezőgazdasági gépeket hozatott Angliából, fajtisza lovakat, szarvasmarhákat, juhokat tenyésztett, új gyümölcs- és szőlőfajtákat honosított meg, és az olcsó réteket csatornázással, új módszerek bevezetésével mintagazdasággá alakította. Polixéna 1841-ben ikerfiúknak adott életet, azonban sajnálatos módon a házaspár mindkét gyermekét korán elvesztette (Kovács 2008). John Paget 1847-ben elnyerte honfiusítását, az erdélyi főúri társaság befogadta körébe, a Kolozsvári Casino respektált tagja volt.

Az 1848-as szabadságharc idején nemzetőrként tevékenykedett Kolozsvárott, az eseményekről tudósította az angol sajtót, majd diplomáciai lépéseket kezdeményezett a forradalom érdekében (Kovács 2008).

A világosi fegyverletétel után Angliába ment családjával, és csak 1855-ben tért vissza Kolozsvárra és birtokára, ahol csaknem minden elpusztult. A házaspár újjáépítette és helyreállította a károkat, majd Paget figyelme a műveltség terjesztése és a gazdasági élet szervezése felé fordult. Angol olvasó klubot hozott létre Kolozsváron, lótenyésztési és lóverseny-egyletet alapított, és fejlesztette a szőlészeti és borászati kultúrát, szakcikkeket írt, melyek az *Erdélyi Gazda* és a *Borászati Füzetek* hasábjain jelentek meg. Borai több nemzetközi borversenyen is előkelő helyezést értek el. Az 1878-as párizsi világkiállításon francia becsületrendet kapott, a mezőgazdaság és közgazdaság terén végzett tevékenységéért Ferenc József II. osztályú Vaskoronarenddel tüntette ki (Cs. Lingvay 2011). John Paget életét regények is őrzik: Jósika Miklós „Az élet útjai” című regényében Paget házasságát örökítette meg, míg Jókai „Egy az Isten” című művében a szabadságharc alatti hőstetteinek állított emléket (Maller 1987).

John Paget, az angol származású orvos felesége révén Erdélyben települt le, és „Magyarország és Erdély” című munkájával a magyar kultúrtörténetnek a korszakra vonatkozó fontos forrását írta meg, mindamelllett a mezőgazdaság terén jelentős érdemeket vívott ki erdélyi mintagazdasága létrehozásával. Mindkét hazájában elismerték tevékenységét, és mély tisztelet övezte személyét.

Steinacker Gusztáv

Steinacker Gusztáv^[21], a Bécsben született evangélikus lelkész, hittudós, író és fordító, bár nem élt élete végéig Magyarországon, mégis igen nagy jelentőségű volt magyarországi munkássága; számos írása jelent meg a magyarországi nőnevelésről, ő volt Debrecenben az első, német nyelvű leánynevelő intézet létrehozója, több neveléstani és egyházi kormányzati témájú írása jelent meg magyarul és németül, valamint korának több jelentős irodalmi alkotását is lefordította német nyelvre.

Steinacker Gusztáv még gyermek volt, amikor szülei Magyarországra költöztek, és 1822-ben Pesten telepedtek le. Alap- és középfokú tanulmányait Pesten, Pozsonyban és Rozsnyón végezte, így a német mellett a magyar nyelvet is elsajátította. Bécsben és Halléban

evangélikus teológiát hallgatott, majd ezt követően nevelőként dolgozott Pesten (Szinyei 1891). 1837-ben megnősült, felesége a Késmárkon született Westher Aurélia. 1838 és 1842 között Debrecenben az általa létrehozott leányiskolát vezette, ebben az időszakban született első két fiuk. Debreceni évei után Steinacker evangélikus lelkészként dolgozott, a család még két gyermekkel gyarapodott, akik közül a leány, Irma később Liszt Ferenc tanítványa lett. A szabadságharcban nem vett részt, ennek ellenére elvesztette lelkészi állását, és elhagyta Magyarországot. Egy ideig Hannoverben élt, majd Weimarban telepedett le, ahol Liszt Ferenc társaságába került és a támogatását élvezte. Élete hátralévő részében lelkészként tevékenykedett a Weimar melletti Buttstädt községben.

A nevelésügyi munkássága mellett az irodalom is fontos szerepet játszott az életében, 1835-ben Lipcsében adta ki versfordításait „Pannonia, Harfentöne aus dem Ungarnlande” címen Gustav Treumund írói néven. 1837-ben „A leányok neveléséről és tanításáról Magyarországon egy Pesten felállítandó nevelőintézet tervével együtt magasb és közép-rangu protestáns leányok számára” című nevelésügyi munkája magyarul jelent meg Budán. 1838-ban németre fordította és Lipcsében ki is adta Jósika Miklós „Abafi” című regényét.

Ezt követően rendszeresen jelentek meg neveléstudományi munkái, szentbeszédei magyarul és németül, valamint műfordításai. Írói és műfordítói munkásságáért a Kisfaludy Társaság külső tagjává választották (Szinyei 1891).

Írásunkban Steinacker nőnevelési tevékenységére térünk ki részletesebben.

Steinacker Gusztáv evangélikus pedagógus egy modern lánynevelő intézet létrehozását tűzte ki célul, melynek terveit ki is dolgozta, megvalósítására azonban csak a debreceni református lányiskola keretei közt nyílt lehetősége 1838 és 1842 között (Aranyi 1989). Irodalmi, műfordítói és pedagógiai tevékenysége ellenére – 1853-tól egy ideig Weimarban egy leánynevelő intézet igazgatója – élete végéig a lelkészi pályán maradt.

Fontosnak tartotta, hogy a lányok házi nevelését nevelőintézeti oktatás kövesse. Sennovitz Mátyáshoz^[3] hasonlóan ő is elítélte korának divatos felületes műveltségi elemeit – francia és angol társalgás, zeneművek eljátszása, divat, tánc, kézimunka –, a képzés súlypontját mindezek helyett a nők sajátos feladataihoz mért műveltségi tartalmakra helyezte. Azt vallotta, a leányiskolákban a központi elem ne a képzés, hanem a nevelés legyen, a tanítást illetően pedig a természetes tehetség önálló kifejlesztése legyen a meghatározó (Szelényi 1916).

Intézetét ő is nyolc-tizenöt év körüli leányok számára tervezte, akiket három osztályba kívánt sorolni. Az első osztályt – ami tulajdonképpen az elemi képzésnek felelt meg – 8–10 éveseknek szánta. Itt az elemi fokon oktatott tárgyakat magyar, német és francia nyelvekkel egészítette ki. A 11–13 évesek számára indított második osztályban folytatódott a korábban megkezdett műveltségi vonal, de kiegészült a természet-, föld- és embertudomány, valamint világtörténelem tárgyakkal. A harmadik osztályt a 13 évesnél idősebb lányok látogatták. A képzés tartalmát vallástan, geometria, magyar történelem, magyar irodalom, francia, német és magyar nyelvtan, francia és német irodalom, női kézimunka, háztartás, ének, zene, rajz és tánc alkották. Az általa megálmodott intézetet bizonyos keretek között Debrecenben próbálta megvalósítani, de a belső működéséről nincsenek forrásaink (Szelényi 1916).

A tárgyak koncentrikusan bővülnek tartalmukban, és az első szint után nem pusztán az alapműveltséghez tartozó tárgyak jelenlétéről beszélhetünk. A képzés kiegészül a nők társadalmi szerepére felkészítő elemekkel, mint a háztartás, kézimunka, tánc, ének.^[4]

Mindezek mellett Steinacker nevéhez fűződik Campe „Väterlicher Rath an meine Tochter” című munkájának magyarra fordítása, tehát jól ismerte a filantropisták pedagógiai koncepcióját (Fehér 1999).

Steinacker Gusztáv a középfokú lánynevelés céljáról elmélkedik írásaiban (Steinacker 1837, 1840 és 1841). „Házi leánynevelésünk állapotjáról, s annak a köz leányneveléshez viszonyáról” című értekezésében a nevelés fő célkitűzéseként annak helyszínétől függetlenül a következőket jelöli ki:

„Minden nevelésnek, tehát az asszonyi nevelésnek feladata is általánosan nem egyéb, mint a gyermekben szunnyadó testi, szellemi s erkölcsi tehetségek természeti olly kifejtése; hogy az mind közönséges mind különös rendeltésének [sic!] lehető legnagyobb tökélyvel megfelelni alkalmas legyen.” (Steinacker 1840: 52)

A továbbiakban a nevelés általa definiált területeit részletes tartalommal tölti meg, valamint a gyermek anyjához és nevelőjéhez való viszonyát fejtegeti.

Steinacker (1841) „Nőnevelés ’s nőnevelő intézetek” című munkájában elengedhetetlennek látta egy kétéves nőnevelő intézet felállítását, mely a házi neveltetést hivatott kiegészíteni. Az intézet családias légkörében a növendékek a hagyományos tudományokon alapuló tárgyak mellett a női műveltség elemeit is elsajátíthatnák.

A szerző kora problémáit vázolta fel cikkeiben és elérhető megoldások keresésére törekedett (Virág 2013).

Steinacker Gusztáv bár Bécsben született és élete utolsó éveiben Németországban élt, így Magyarországot csak átmeneti hazájának tekinthetjük magyar ajkú felesége révén, nevelésügyi és irodalmi tevékenysége révén korának egyik jelentős alakjává vált Magyarországon. Fontos szerepet játszott a nőnevelés ügyének előmozdításában, műfordításával az irodalmi alkotások megismertetésében. Fordításai közül Campe filantropista nőnevelési gondolatait tartalmazó munkájának lefordítását emeljük ki.

Báró Adelsheim Johanna

Adelsheim Johanna (1776–1862) Pforzheimban született. A magyar történelemben özvegy báró Pucky Andrásnéként és báró Vay Miklós^[5] császári királyi kamarás és dandártábornok (1756–1824) feleségéeként olvashatunk róla.

A német származású Adelsheim Johanna bárónő neveltetéséről és életéről emlékiratszerűen összegyűjtött leveleiben és önéletrajzában olvashatunk (Jókai 1888). A bárónő önéletrajzi adatait emlékirataiból merítettük.

Adelsheim Johanna családja apai és anyai ágon is az Odenwald kanton hajdani birodalmi rendjébe tartozott. Apja, Adelsheim Kristóf (1745–1784) tizennégy évesen apród volt a

badeni Frigyes Károly örgróf udvarában. 1775-ben pforzheimi főerdőmesterré, majd kamarássá nevezték ki. 1776-ban a Fekete-erdő lábánál fekvő badeni főörgrófságba, Candernbe helyezték. Anyja Ellrichshausen Luiza, Ellrichshausen Frigyes titkos tanácsos és Odenwald kantoni lovagtanácsos lánya. Házasságukból öt gyermek származott, akik közül az 1776-ban született Johanna volt a legidősebb. A kislány mindössze hatéves volt, amikor édesanyját 1782-ben gyermekágyban elvesztette. Anyja a halála előtti búcsúlevelében leírta leányának az életre vonatkozó legfőbb útmutatásait és tanításait:

„[...] Ezen tanítások legfőbbike az, hogy: szeresd és féljed az Istent; ebből az alapból fejlik ki minden egyéb erény. Erényeidnek az alázatosság legyen társa, mert nem erény az, a minek büszkeség a kutforrása. Biráld meg kedves leányom – midőn már ily elmélkedésre képes leszel – minden tetteted, hogy az Isten iránti szeretet, embertársaid jóvolta és saját lelki üdvöd nem jön-e összeütkezésbe azokkal s hagyj fel velük azonnal, a mint azt tagasztalod (sic!), hogy büszkeséged sugallatára vallanak; kérd egyszersmind a jó istent, legyen veled szent lelkével s vezéreljen az igazak útján. [...]

Különösen óvakodjál a henyeségre szoktatni magadat! Isten és ember előtt megvetésre méltóvá tesz a tunyaság. A folytonosan munkálkodó természet példája tanítson rá, hogy: soha ne légy foglalkozás nélkül. Egy nap se mulaszd el a szentírás olvasását, ezen kívül az eléggé fel nem dicsérhető Gellert dalaival és erkölcsi oktatásaival ismerkedjél meg. Ne mulassz el egy olyan alkalmat sem, midőn szükölködőkön tanáccsal, vagy tettel segíthetsz. Saját megpróbáltatásod napjain pedig bizzál a jó istenben, s a hozzá intézett buzgó könyörgés mellett bizd magadat az ő bölcs vezetésére [...]” Adelsheimné sz. Ellrichshausen Luiza (Jókai 1888: 4–6).

Az édesanya halála után apjuk rövidesen újra megnősült, de ez a valószínűleg túl korán kötött második házasság nem hozott boldogságot a család életébe. Johannát édesapja gyakran vitte magával sétáira: *„S míg más leányka babáival foglalkozott, nekem a rovarok, ásványok és növények szolgáltak játékszerül. Természetesen ezáltal korán sok olyan ismeretre tettem szert, minőről más gyermekeknek még fogalma sincs.”* (Jókai 1888: 7) Két évvel az édesanya elvesztése után 1784-ben Adelsheim Kristóf is meghalt, árván hagyva gyermekeit. Johannát a nagyszülei vették magukhoz másfél évre, és a helyi lekipásztor gondoskodott a tanításáról:

„Ezután másfél évet töltöttem öreg szüleimnél, azonban mivel ott kiműveltetésemre nem lehetett elég gondot fordítani – addig a másfél évig a helység igen derék lekipásztora tanítgatott – megboldogult anyámnak egyik igen nemes lelkű unokatestvére, Gemmingen Luiza, ki hajadonul maradván, családunk gyermekeinek valóságos őrangyalává lett – kieszközölte, hogy Karlsruheba vigyenek, a kitünő képességű Draist kormánytanácsos házához.” (Jókai 1888: 10–11)

A nagyszülőknél töltött idő után tehát további tanulmányai biztosítására Karlsruheba került Draist kormánytanácsos házához, akinek felesége Johanna keresztanyja volt. A keresztszülők magántanárokat fogadtak a kislány mellé, önéletírásában mégis azt írta, hogy az erőtlen és bátortalan keresztanya helyett inkább a kormánytanácsos társaságában eltöltött idő és közös beszélgetéseik jelentettek számára meghatározó élményt:

„Olyan szerencsés voltam, hogy a legkitünőbb tanároktól kaphattam órákat, azonban mégis csak akkor lett előttem minden egészen világossá, amit tőlük hallottam, mikor Draist papám sétáink alkalmával, vagy este a teázás után újra elmagyarázta a kérdésben forgó dolgot;

egyszersmind az ő beszélgetését hallva győződtem meg arról is, hogy mily sok tanulni- és tudnivaló van még előttem.” (Jókai 1888: 11)

A kislány rendszeresen felolvasott keresztapjának, tudományos művek kivonatait készítette el, amiket azután közösen értékelték. Oktatása napi öt-hat tanórából és az ezekre való felkészülésből állt, bár a kormánytanácsos felesége nemegyszer kifogásolta, hogy a lányka hiányt szenved a nők valódi hivatására, a háziasszony és családanya szerepére való felkészítésben:

„Naponként öt, hat tanórám volt s mivel ezekre készülni is kellett, nőies foglalkozásra igen kevés időm maradt; e miatt nem egyszer vitatkoztak együtt gyámszülőim, mert jó keresztanyám azon aggódott, hogy elhanyagolják a valódi hivatásomra való előkészítést, bárha maga oly jól össze tudta egyeztetni háziasszonyi teendőivel a folytonos önművelést, hogy már csupán az ő példáját látva is meg kellett tanulnom, hogy minőnek kell lenni a jó háziasszonynak és családayának.” (Jókai 1888: 12)

A karlsruhei évek alatt gyakran vendégeskedett Schlosser badeni titkos tanácsos házában, akinek lányával közösen vettek magánórákat. 1790-ben Drajs Johannát egy évre a Schlosser család gondjaira bízta, hogy annak lánygyermekével együtt teljeshessék ki neveltetése:

„Az én neveltetésem még nem volt befejezve. Az volt hát a kérdés, meglegedjünk-e azzal, mit eddig tanultam, s visszatérjek öreg szüleimhez? vagy megkérjük Schlosserékat, hogy fogadjanak egy évre családi körükbe? saját anyagi körülményeim nem fedezték elég jól e változott körülményekkel járó költségeket, pedig keresztapám igen óhajtotta neveltetésem teljes befejezését [...].” (Jókai 1888: 13)

14 éves korában az udvarhoz került, ahol a nagyhercegnő saját lányaival, Amáliával, Karolinával és Luizával együtt taníttatta. A fiatal bárónőnek időbe telt, amíg beletanult az udvari etikettbe, s megtalálta helyét új környezetében. Ebben az idősebb hercegnők svájci nevelőnője volt segítségére, aki pártfogásába vette Johannát, és felvértezte a konvenciók furcsaságai ellen:

„[...] én azonban nem voltam vele egyhamar tisztában, hogy voltaképen mi a kötelességem s hogyan viseljem magamat. Csak akkor hallottam szigorú szót Moser kisasszonytól – az idősebb hercegnők nevelőjétől, ha az etiquette ellen vétettem; nem is tudtam soha megszeretni. [...] Több bizalommal viseltettem mademoiselle d' Arvay, Friderika és Mária (későbbi svéd királyné és braunschweigi hercegné) hercegnők nevelőnője iránt. Ez a kedélyes és természetes sveiczi nő figyelmeztetett rá, hogy igyekezzem egyformán derült kedélyhangulatra szoktatni magamat, fojtsam magamba kissé nagyon is élénk érzelmeimet, ha ebben a légkörben előmenetelt óhajtok, s ne legyek oly érzékeny sem a dicséret sem a gáncs iránt. Igaza volt, hisz már ötödik éves koromban figyelmeztetett kedves jó anyám, hogy ezt a hibát kerüljem; igyekeztem hát, hogy lehetőleg uralkodjam magamon.” (Jókai 1888: 14)

Adelsheim Johanna szorgalmasan és könnyen tanult. Az oktatott tárgyak között vallástan, történelem, geometria, rajz szerepelt – ezeket a három nővérrel együtt tanulta –, ezen kívül Luizával naponta vettek francia nyelv és irodalom órát (Jókai 1888: 15). *„Ily sok oldalu elfoglaltság közt töltöttem el gyermekkorom gondtalan éveit, azonban szabad óráimban a társasélet élveziben is volt elég részem”* – írta később önéletrajzában (Jókai 1888: 15).

1792 fordulópontot hozott az ekkor 18 éves Johanna életébe, a nagykorúvá nyilvánított hercegnők udvarhölgye lett. Ettől kezdve, bár képzésük a délelőtti órákban tovább folytatódott, bevezették őket a társasági életbe:

„Reggeli óráink tovább képeztetésünknek voltak szentelve s a helyett, hogy mint eddig – hetenkint csak kétszer ebédeltünk volna a főhercegi asztalnál – ezentul naponkint jelen voltunk az ebédnél s a délutánokat és estéket az uralkodónő termeiben töltöttük, nagyobb társaság körében.” (Jókai 1888: 18)

Az emlékirat alapján kitűnik, hogy a külföldi származású Adelsheim Johanna neveltetése némiképp eltér a magyar arisztokrata leánygyermek neveltetésétől. A magyar főrangú leánygyermek korai nevelését idegen származású, elsősorban francia vagy német ajkú nevelőnőre bízták, akitől a gyermek az idegen nyelvet anyanyelvi szinten elsajátíthatta. A gouvernante-ok kompetenciája a legtöbb esetben ezzel ki is merült, mert igen elenyésző azon nevelőnők száma, akik egyéb műveltségi területeken is jártasak lettek volna. A német és francia nyelveket tehát a leánykák vagy nevelőnőjüktől, vagy pedig szintén külföldi származású édesanyjuktól sajátították el, bár néhány esetben a ház ura is részt vállalt a lányok nyelvi képzésében. A nevelőnők mellett házitánítókat is fogadtak a gyermekek mellé, akik a francia és német kultúra elemei által meghatározott műveltséget közvetítették tanítványaiknak. A legtöbb leánygyermek egyáltalán nem beszélt és értett az „anyanyelvén”, bár néhányan közülük a későbbiekben meggyőződésből vagy pedig férjeik hivatalviselése érdekében valamilyen szinten igyekeztek elsajátítani a magyart.

A házi neveltetést a legtöbb esetben leánynevelő intézeti képzéssel egészítették ki, ahová a gyermekeket legkésőbb 12 éves korukban küldték. Az arisztokraták számára európai műveltséget biztosító, megfelelő színvonalú hazai leánynevelő intézet hiányában a legtöbb arisztokrata főként Bécsbe küldte leányát tanulni, ahol további neveltetésüket a társadalmi konvenciók elvárásai irányították, miközben megismerkedtek a korszak jeles művészeivel és a közélet befolyásos köreivel.

Az arisztokrata hölgyek tervszerű neveltetése legkésőbb 16 éves korukra befejeződött, és megszerzett műveltségük birtokában néhány éven belül férjhez mentek, s anélkül, hogy tudásukat valamiféle szinten is felhasználhatták volna, rögtön anya és feleség vált belőlük. Akadnak persze pártában maradt hölgyek is, akik tapasztalataikat és ismereteiket valamilyen nemzeti vagy társadalmi probléma megoldásában, de legtöbbször filantróp célok megvalósításában kamatoztatták.

A műveltség tartalmának irányát a korszak arisztokratákkal szemben támasztott elvárásai határozták meg, a grófi vagy bárói származás a tanulmányok jellegét és idejét nem befolyásolta. A mégis kimutatható különbségek főként az adott család társadalmi és politikai, esetleg regionális pozíciójából adódtak, illetve individuális igények és tradícióik is alakíthatták.

Arisztokrata hölgyeink megfelelő magyar irodalom hiányában, főként francia és német, esetleg angol klasszikusokat olvastak, míg a reformkor beköszöntével a magyar írók munkái is helyet kaptak a könyvespolcokon, és – bár főként az állandó kritika hatására – több család felkarolta a magyar nemzeti nyelv elsajátításának ügyét.

Az elemi ismeretek oktatásán túl nagy hangsúlyt fektettek a zene, az idegen nyelven való társalgás, a rajz, a tánc és a különböző kézimunkák tökéletes elsajátítására, ami társadalmi szerepükre készítette fel a hölgyeket (Virág 2013).

Adelsheim Johanna bárónő neveltetése a tanult tárgyak és a nyilvános intézmények mellőzése tekintetében sok hasonlóságot mutat magyarországi társaiéval. Esetében azonban képzése nem ért véget 14 éves korára, hanem egészen férjhez menetelig folytatódott.

Johanna az udvarnál ismerkedett meg Puky András^[6] gránátos kapitánnyal, aki a német császári sereget segítette, a franciák betörése alkalmával. Puky hetente többször tett látogatást az udvarnál, és kártyázásai után minden alkalommal felkereste Johannát is. A fiatal lány élvezte a már tapasztalt korú férfi társaságát és a vele folytatott beszélgetéseket:

„Társalgása nagyon vonzó hatással volt rám; nem az az üres szóhalmaz volt az, mint a mivel a fiatal emberek rendszeren az időt ölni szokták: szellemes, sokoldalú miveltségről és világismeretről tanuskodó volt beszélgetése; az igaz, hogy nem is volt már fiatal s én magamra nézve azt hittem, sans consequence^[7] élvezhetem társaságát.” (Jókai 1888: 22)

A kapitány hamarosan megkérte a bárónő kezét, az esküvőre 1796. január 10-én került sor. Ezzel hivatalosan is befejeződött a bárónő felkészítése feladatára. Puky András feleségét Magyarországra akarta vinni, de Johanna férje elfoglaltsága miatt egyedül vállalkozott az útra. A férj 1797. április 18-án, 15 hónapnyi házasság és 9 hónap távollét után egy sebesülésben életét vesztette. Johanna egy ideig Bécsben maradt ügyeit intézni, majd tovább indult Magyarországra. Útközben egy magyar nyelvtan segítségével megtanult magyarul olvasni, elsajátította az igeragozást és néhány magyar szót is (Jókai 1888: 43). Sógora, Puky Sándor családjával Kassára utazott, ahol kapcsolatba került a helyi földbirtokosokkal is. Itt ismerkedett meg báró Vay Miklóssal, akihez kétévi özvegység után 1799-ben ment feleségül (Jókai 1888).

Férje a hivatalai mellett a gazdasági és tudományos életben egyaránt jelentős szerepet játszott. Vay Miklós hadmérnöki tanulmányainak befejezése után kétéves nyugat-európai tanulmányúton vett részt, amelynek során Franciaországot, Hollandiát, Németországot és Angliát érintette (1786–1788). A korszak egyik legjelesebb műszerkészítőjének munkatársaként komoly jártasságot szerzett az optikai műszerkészítésben. Eredményei elismeréseként 1787-ben a legnagyobb tekintélyű tudós társaság, a Royal Society tagjává választották (Szinyeyi 1891). Hazatérte után részt vett a török háborúban, majd szemsérülése miatt nyugalomba vonult és alsózsolcai birtokán belterjes gazdálkodást honosított meg. Báró Vay Miklós tudása tökéletesítésére Franciaországba, Angliába és Törökországba utazott. Angliából korszerű ekék, vető- és aratógépek terveit és a fonógép modelljét hozta magával, valamint az onnan származó vetőgumókkal Szabolcsban ő honosította meg a burgonyát. Pontosította a korabeli postaúttérképeket egy postakocsira szerelhető fordulatszámoló szerkezet segítségével (Szakály 2003). Ezekre felesége is kitér emlékiratában: *„Különféle szántó-vető eszközöket, ugyszinte az akkoriban nagyon magasztalt Cook-féle vető gépet szerzett; azonkívül vett egy odométerrel ellátott kocsit – hogy a tiszántúli rendezetlen előfogatok és pósta közlekedésen segítsenek.”* (Jókai 1888: 50) Híres ménest létesített a hazai loállomány nemesítése érdekében. 1790-től országgyűlési követ, 1804-től a Tisza és Körösvidék folyószabályozási királyi biztosa, valamint a tiszántúli térképező és folyószabályozó mérnökök munkájának irányítója és felügyelője volt.

Vay Miklósné erős szociális érzéssel bírt, 1803-ban lefordított a jobbágyok számára egy juhtenyésztési könyvet. „*Sok gazdasági és vegytani munkát olvasok (hogy férjemnek segíthessek így szerzett tapasztalatom által) sőt Daubanton 'Juh-tenyésztési cathekismusát' le is fordítottam magyarrá, parasztojaink használatára.*” (Jókai 1888: 91) – írja emlékiratában. Figyelemmel kísérte továbbá, hogy a jobbágyok gyermekei is megkapják a himlőoltást. A jobbágyok körülményeinek javításában azonban óvatosan járt el: „*Szerintem a biztatások és jó példák hathatnak leginkább, de azok is teljes csendben, észrevétlenül alkalmazva.*” (Jókai 1888: 90) Foglalkoztatta ezen kívül egy ipari iskola létrehozásának gondolata is a szegény gyerekek számára (Hornyák 2004: 4).

A házasságból két gyermek született, Miklós^[8] és Lajos^[9]. A fiúk nevelésében inkább édesanyjuk vett részt, mert a bárót a közügyek és gazdasági ügyei gyakran elszólították. Adelsheim Johanna rendkívül művelt asszony volt, emlékirata tanúsága szerint eredetiben olvasta a francia történeti munkákon és költeményeken túl Salzmann és a felvilágosodás íróit (Jókai 1888: 91). A bárónő saját maga tejével táplálta gyermekeit, ami a korszakban, az arisztokrata körökben ritkaságnak számított. A kis Miklósról és a hamarosan érkező öccséről a legteljesebb anyai szeretet és odafigyelés hangján írt emlékirataiban:

„Az én kis Miklósom (legalább az anyja szemeinek) igen szép, barátságos gyermek; csupa egészség és élet: pár nap óta kezd már járni is, de miután physical fejlődését egészen a kedves természetre bízom, azt hiszem egy ideig még felváltva, hol négykézláb, hol két lábon fog sétálgatni, a négykézláb menésben különösen nagy gyakorlata van; soha nem engedtem meg, hogy valamely szolgálattelvő személy egészen az ő rendelkezésére legyen s ezért többnyire olyan dolgokkal mulat, a mik elfoglalják; legjobb szeret olyan tárgyakkal vesződni, a miket kinyithat, becsukhat, vagy a miken egyáltalán valamit változtathat; mig a minnek a maga eredeti valóságában kell maradni – mint legtöbb játékszernek – azt nem szereti, hamar eldobja. Így van ez vajjon minden gyermeknél?

Jó adag akaratoskodás is van a kópében, a mi ellen küzdeni elég dologba kerül: reményilem azonban, hogy lassankint sikerülni fog legyőzni ezt a hibát is, mert most már velem szemben csak ritkán történik meg az ellenszegülés, pedig eddig nem tett különbséget.

Októberben, ha a jó Isten addig szerencsésen megsegít, társa is lesz kis fiamnak.” (Jókai 1888: 93–94)

A gyerekek neveltetési irányáról és elveiről közösen döntöttek a szülők. Az erkölcsi és az értelmi nevelést egyaránt fontosnak tartották, és az emberi értékek biztosítása érdekében korán kiszemelték fiaik számára a megfelelő nevelőt, a Sárospatakon végzett Várad Szabó Jánost^[10]. A szülők Váradit a heidelbergi egyetemre küldték tanulni. Időközben Vay megismerte Pestalozzi tanítási módszerét, különösen a matematika keltette fel az érdeklődését. Váradit 10 hónapra Pestalozzi yverdoni intézetébe küldték tanulni, hogy tanulmányozza és elsajátítsa a svájci pedagógus módszereit. Várad 1811-ben tért haza, és megkezdte a Vay fiúk tanítását. Kazinczy 1815-ben őszinte csodálattal írta: „*[Vay] Generális 13 és talán 12 esztendő két fia, Miklós és Lajos, kik a' háznál 's a' Pestalozzi rende szerént neveltetnek, engemet a legkedvesebb csudálkozásra ragadoztak. Elöttem multiplicáltak két tört számot nem írva, hanem csak fejjel, elöttem algebráztak, elöttem oldottak fel némelly nem könnyű feladásokat, elöttem adtak a' deák nyelv analizából egy igen jeles exament, s dél után a' gymnasticai szökésből, futásból, mászásból.*” (Szakály 2003: 238)

Váradi mellett a Vay családnál tanítóskodott a szintén Pestalozzi pedagógiát valló Egger Vilmos^[11] is.

Amikor a fiúk később Pestre kerültek tanulni, édesanyjuk is velük tartott, hogy figyelemmel kísérhesse tanulmányaikat, így 1816–17 telét a család Pesten töltötte. Vay Miklósné ismerte Pestalozzi pedagógiáját, a nevelés kérdéseiben folyamatosan konzultált gyermekei nevelőjével, Váradi Szabó Jánossal, amit 1817. jan. 2-i naplóbejegyzése is tanúsít:

„Mindenki a Pestalozzi rendszer csodájában hisz, s egyre kéri a tanácsot fiaim nevelőjétől. Be lesz vive a fent említett rendszer az evangélikus iskolába, sőt még a magas chatolicus urak is figyelemmel ígérk kíséreni és kísérik is már azt. Szabó és én azonban jól tudjuk, hogy sem Pestalozzi sem Niemeyer nem tesznek csodát gondosság és szeretet nélkül, s tulajdonképpen ez hiányzik az itteni iskolákban.” (Jókai 1888: 104)

Pestalozzinak Magyarországon ez időben egyre több követője lett, és a bárónő előfizetőket toborzott művei kiadásához: *„Pesten és Budán mintegy 40 aláírot gyűjtöttem a jó Brunsvik Teréz segítségével, aki oly szerencsés, hogy önt személyesen ismerheti”* (idézi Hornyák 2004: 4). Pestalozzi munkája mellett Váradi Szabó János *„A hazabeli kisebb oskoláknak jobb lábra állításokról”* című könyvének a kiadását is támogatta.

Váradi Szabó János munkájával a Vay szülők igen meg voltak elégedve, ezért 17 évi nevelőmunkájának befejeztével, 1829-ben Adelsheim Johanna 4.000 Ft értékű birtokkal ajándékozta meg a nevelőt:

„Meg tekintvén Szabó János Úr két kedves fíjaink nevelésébe 17 esztendőig mutatott hűséges iparkodását és fáradozását, még ez előtt több esztendőekkel elvégeztük kedves meg boldogult Férjemmel, hogy ennek némi nemű képen való megjutalmazására nemtsak azon esztendőkre járó fizetését hagynánk néki élete napjáig, de azon felül [...] négy ezer forint Conventions pénzbe aquirált szabad fundust [...] szabad kerttel, [...] szabad pintzével, [...] szabad rétetskével, [...] szabad szőlővel [...] együtt adnánk néki, oly móddal, hogy ő aztat, mint tulajdonát birtokolja és szabadon testálhassa is halála után a kinek néki tetszeni fog.”^[12]

Láthattuk, hogy a nagy műveltségű, felvilágosult gondolkodású bárónő nemcsak támogatta férjét, hanem aktívan bekapcsolódott a fiúk neveltetésébe és a szellemi életbe. Adelsheim Johanna férje halála után tovább folytatta közhasznú tevékenységét.

Az 1831. évi kolerajárvány idején a király az akkor 29 éves fiukat, Miklóst nevezte ki királyi kormánybiztosnak az ország északkeleti felvidéki részére a kolera elleni küzdelemben. Zsolca 1000 lakosa közül mintegy százan betegedtek meg a járványban, köztük maga ifj. Vay Miklós is. Adelsheim Johanna és fia a zsolcai kastélyban 60 ágyas kórházat rendeztek be. A bárónő emlékirataiban olvashatjuk, hogy a gyógyult betegeket még 10–14 napig egy másik, szanatórium-jellegű épületben ápolták. A járvány következtében 14-en veszítették életüket a kórházukban, míg Miskolcon 600 áldozata volt a kolerának (Bendefy 1961).

„Azt a tapasztalatot szereztük, hogy bár a kolera bizonyos körülmények között fertőző, mégsem olyan, mint más idegbetegség, vagy forroláz. Minden kordon vagy egyéb óvintézkedés fölösleges, mert semmit sem segít, s csak a kedélyeket izgatja fel. Alsóbb fekvésű vidékek, vagy nagyobb vízfelületek mentén levők jobban ki vannak téve a pusztító kórnak” – írta a bárónő 1831. szeptember 11-én Miskolcon kelt levelében (Jókai 1888). A járványt követően fontossá vált számára egy korszerű kórház létrehozása Miskolcon.

Adelsheim Johanna támogatta Brunsvik Teréz óvoda alapításait, és az első miskolci kisdédóvó intézet 1842. évi létrehozását (Hornyak 2004), azonban a városi intézményeknél sokkal fontosabbnak tartotta a falusi óvodák létrehozását.

"A falusi népnek sokkal nagyobb szüksége lenne óvodákra, mint a városiaknak. Fájdalommal kell azonban éreznem tehetetlenségemet. A terveket csak papírra tenni is mily nehéz! És mennyi akadályba ütközik az ember ezen kívül is. [...] A vallási válaszfalak is akadályozzák itt a hasonló kezdeményezést. A lelki szeretet [...] nem hozza egymáshoz közel még a lutheránust és a kálvinistát sem, hát még a katolikusokat. Amíg ez az állapot meg nem javul, ezt minden művelődési intézmény megsínyli" – írta emlékirataiban (Jókai 1888: 146–147).

Amikor 1847-ben az országot inség sújtotta, a Vay-birtokon Adelsheim Johanna menyé, a szintén külföldi, bécsi származású Geymüller Katalin a faluban őket gyógyszerrel és étellel látta el, és anyósa korábbi példáját követve ő is a kastélyukban ápolta a súlyosabb betegeket Golopon. A bárónő 1847. július 26-án kelt levelében a következőket olvashatjuk:

„Az a sajátságos, hogy a tótok közt volt a legnagyobb a szükség; az igaz, hogy ők lakják a legterméketlenebb helyeket; el is özönlötték azután hirtelen a mi síkságunkat; itt is elég nagy volt ugyan az inség, de azért magyart ritkán lát az ember koldulni, vagy a szülőföldjéről kivándorolni. Különb ez, a csaknem egész Európát sújtó inség szinte megfoghatatlan. Miklósomat a kormány királyi biztossá nevezte ki, hogy a hol lehet, a szükségesen segítsen és sajátságos: a mint pénzt láttak, mindenhol lehetett elég gabonát találni. Még most is vannak tele magtárak. [...] a mik a piacokat ellátják; hanem a gabona ára folyvást igen magas. A baj gyökere nagyon mélyen fekszik – sehogy nem lehet orvoslásához hozzáférni a tulajdonjog megsértése nélkül s e miatt a jövőre is aggálllyal nézhet az ember.” (Jókai 1888: 159)

Még ettől az igen művelt és felvilágosult, szociális gondolkodású hölgytől is szokatlan olvasni ezeket a származását és társadalmi státuszát elfeledtető gondolatokat.

Figyelme a későbbiekben a kórház, valamint a csecsemőgondozók fejlesztése felé fordult, menyével együtt a nőegyletben tevékenykedtek. A nőegyletben a csecsemők helyes táplálását terjesztették a nép körében, valamint a csecsemőhalandóság csökkentése érdekében tevékenykedtek. Adelsheim Johanna három tanulmányt is írt ebben a témában „Die Tödtung der unschuldiger Kinder”, „Wie soll man Säuglinge behandeln”, „Der Wohlfeile Arzt, oder der Werth der frischen Luft” címmel, melyek magyar fordítását szétosztották a nép között (Bendefy 1961: 224).

A bárónő feljegyzéseiben a nőegyletről is olvashatunk: *„Csodálatra méltó az, hogy ebben a sors csapásai által annyira látogatott országban, egyletek által mennyi szépet és jót visznek ki! [...] Itten a vidéken is akarunk az angolok módjára nőegyletet alakítani. katim a főmozgató benne.”* (Jókai 1888: 178–179)

A naplók, levelek és visszaemlékezések alapján kirajzolódik, hogy bár Adelsheim Johanna nem Magyarországon született és a magyar arisztokrata hölgyektől némiképp eltérő neveltetést kapott, magyar férje oldalán új hazájában műveltségével, felvilágosult gondolkodásával, szociális érzékével jelentős szerepet játszott a nép műveltségi szintjének emelésében, egészségügyi és szociális viszonyainak javításában.

Összegzés

A tanulmány arra vállalkozott, hogy betekintést nyújt olyan 19. századi emberek életébe, akik külföldi származásuk ellenére Magyarországon találtak új hazára. Önmagában ez nem számított ritkaságnak a korszakban, hiszen például a magyar főrangúak körében számtalan olyan példát találhatunk, hogy arisztokratáink külföldi házastársat választottak maguknak. Az esetek többségében azonban a hitvesek meg sem tanultak magyarul, és hiába éltek Magyarországon, érdeklődésük csupán a társasági élet eseményeire korlátozódott. A cikkben olyan embereket mutattunk be, akik valóban otthonra találtak honunkban, és bekapcsolódtak új hazájuk életébe, tevékenységükkel előremozdították szűkebb és tágabb környezetük nevelési, művelődési, gazdasági és egészségügyi viszonyait. A bemutatott három személyben a külföldi származás, a magyar házastárs a közös, a Magyarországon kifejtett tevékenységük más-más területek színvonalának emelésére irányult.

John Paget nemesi származású angol orvos magyarországi útleírásának több nyelven való kiadása megismertette Magyarországot Nyugat-Európával. Erdélyben létrehozott gazdaságával, mezőgazdasági tevékenységével számos magas rangú elismerést vívott ki. Steinacker Gusztáv bécsi származású evangélikus lelkész a magyar nőnevelés ügyét karolta fel hazánkban, Debrecenben német nyelvű lányiskolát hozott létre, nőneveléssel foglalkozó írásaiban pedig a nevelés terén megfogalmazódó dilemmákra keresett válaszokat. Fontos fordítói, műfordítói és irodalmi tevékenységének köszönhetően értékes irodalmi munkák váltak még szélesebb olvasóközönség számára elérhetővé, gondoljunk csak Kisfaludy Sándor és Jósika Miklós regényeinek vagy Campe filantropista nőneveléssel foglalkozó munkájának fordítására. A német származású báró Adelsheim Johanna rendkívüli műveltségű, felvilágosult gondolkodású asszony báró Vay Miklós császári és királyi kamarás feleségeként mindenben támogatta férje vállalkozásait. Támogatta Pestalozzi pedagógiájának magyarországi megismertetését, az óvodai mozgalmat, a csecsemőgondozás színvonalának emelését. Bár idegenként jöttek Magyarországra, maradandó értékeket közvetítettek és teremtettek új hazájukban. Az ő életükbe nyújtottak betekintést az „Életképek”.

Irodalom

Aranyi Imre 1989: Testnevelés a Debreceni Református Kollégiumban 1842–1911. In: Gazdag István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve*. Debrecen, Hajdú-Bihar M. Lvt. 55–66.

Bendefy László 1961: Orvostörténeti adatok a Vay család golopi levéltárából. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 20. 205–226.

Cs. Lingvay Klára 2011: John Paget és műve. In: John Paget: *Magyarország és Erdély – Naplójegyzetek*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó. 7–40.

Fehér Katalin 1999: *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon*. Budapest, Eötvös J. Kvk.

Hornyaák Mária 2004: Idősebb báró Vay Miklósné született báró Adelsheim Johanna (1776–1863). A pestalozziánus bárónő. *Őrláng*, 2004/ 1–2. sz. 5.

Jókai Etelke 1888: *Emlékek báró Vay Miklósné, Adelsheim Johanna báróné leveleiből.* Budapest, Athenaeum.

Kovács Sándor 2008: Kétszáz éve született John Paget, Erdély magyar honpolgára. *Keresztény Magvető* 2. sz. 203–218.

Maller Sándor 1987: John Paget János. In Paget, John: *Magyarország és Erdély.* Budapest, Helikon (Békéscsaba, Kner). 329–348.

Paget, John 1987: *Magyarország és Erdély.* Budapest, Helikon (Békéscsaba, Kner).

Steinacker Gusztáv 1837: A lányok neveléséről és tanításáról Magyarországon, egy Pesten felállítandó nevelő intézet tervével együtt magasb és közép-rangú protestans leányok számára. *Figyelmező*, 17. sz. 257–262.

Steinacker Gusztáv 1840: Házi leánynevelésünk állapotjáról, s annak a köz leányneveléshez viszonyáról. *Athenaeum* 4. sz. 49–59., 5. sz. 65–71., 6. sz. 85–88., 7. sz. 203–107.

Steinacker Gusztáv 1841: Nőnevelés 's nőnevelő intézetek. *Athenaeum* 6. sz. 81–87.

Szakály Orsolya 2003: *Egy vállalkozó főnemes - Vay Miklós báró (1756–1824).* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

Szelényi Ödön 1916: Néhány lap a magyarhoni nőnevelés kezdeteiből. *Nemzeti Nőnevelés* május (XXXVII. évf.) 239–258.

Szinnyei József 1891–1914: *Magyar írók élete és munkái.* Budapest, Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari Könyvnyomda.

TREL. Kii. IV.2.-HI. br. Adelsheim Johanna levele. (özv. Br. Vay Miklósné Adelsheim Johanna levele 1829. decemberében, Kelt: Tállya.)

Virág Irén 2013: *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848).* Eger, Líceum Kiadó.

Jegyzetek

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

[1] John Paget (1808–1892): angliai utazó, Wesselényi Polixéna második férje, akivel együtt Erdélyben mintagazdaságot hoztak létre.

[2] Steinacker Gusztáv (Bécs, 1809. márc. 1. – Buttstädt, Németország, 1877. jún. 7.): evangélikus lelkész, hittudós, író és fordító. Az első német nyelvű leánynevelő intézet létrehozója Debrecenben. Neveléstanal, valamint egyházi kormányzattal foglalkozó munkákat írt magyar és német nyelven. 1836-tól 1838-ig Bánffy báró lányainak magánnevelője.

[3] Eperjesen nőnevelő intézetet alapított, amely 1794-től 1868-ig állt fenn.

[4] A nőnevelő intézetekről bővebben lásd Virág 2013.

[5] Vay Miklós, báró (Zsolca, 1756. szept. 6. – Pest, 1824. máj. 11.): dandártábornok, hadmérnök, folyószabályozási kir. biztos.

[6] Báró Pucky/Bucky András.

[7] *sans conséquences*: következmények nélkül.

[8] Vay Miklós, báró (Alsózsolca, 1802. ápr. 29. – Bp., 1894. máj. 14.): politikus, kancellár, főrendiházi elnök, koronaőr, nagybirtokos, az MTA ig. tagja (1841).

[9] Vay Lajos, báró (1803–1888): Borsod megye követe, majd főispánja.

[10] Várad Szabó János (Szilvásújfalú, 1783. aug. 27. – Debrecen, 1864. márc. 12.): pedagógus. A Vay családnál nevelő.

[11] Egger Vilmos (Staad, St. Gallen, Svájc, 1792. máj. 13. – Pest, 1830. nov. 2.): festő, Magyarország első hivatásos tornatanítója. Báró Vay Miklósnál házitanító.

[12] TREL. Kii. IV.2.-HI. br. Adelsheim Johanna levele. (özv. Br. Vay Miklósné Adelsheim Johanna levele 1829. decemberében, Kelt: Tállya.)

Abstract

Irén Virág

As a Foreigner in a New Country – Portraits from the 19th century

The aim of this paper is to give an insight into the politically, socially and culturally highly interesting decades at the beginning of the 19th century. With the collapse of the feudal system the Hungarian aristocracy gained significant cultural importance. Its progressively thinking members played a crucial role in supporting cultural and educational issues and served as role models for the rest of society. Many aristocratic spouses originating from abroad and settling down in Hungary left as foreigners indelible marks on the Hungarian culture. They will be in focus of this paper.

VIRÁG IRÉN

főiskolai docens

Eszterházy Károly Főiskola, Neveléstudományi Tanszék

viragi@ektf.hu

A Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett történelem–német nyelv és irodalom szakos középiskolai tanárként. Öt évet tanított középiskolában, majd 2000-ben az Eszterházy Károly Főiskola Német Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója lett. PhD fokozatot 2008-ban szerzett a Debreceni Egyetem Interdiszciplináris Társadalomtudományok és Bölcsészettudományok Doktori Iskola A nevelés és művelődés társadalmi-történeti összefüggései doktori programjában. Fő kutatási területe a 18–19. századi oktatás- és neveléstörténet. 2008-tól az Eszterházy Károly Főiskola Neveléstudományi Tanszékének oktatója. Több szakmai bizottság tagja, a Somos Lajos Tudományos Diákkör Tehetséggondozó Műhelyének vezetője. Rendszeresen publikál és vesz részt hazai és nemzetközi konferenciákon. 2012-ben elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíját. Jelenleg az Eszterházy Károly Főiskola Neveléstudományi Tanszékének tanszékvezető főiskolai docense.